

Міністерство освіти і науки України

**Ніжинський
державний університет
імені Миколи Гоголя**

Наукові записки

Філологічні науки

Книга 3

Ніжин – 2013

НАУКОВІ ЗАПИСКИ
Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя

Серія "Філологічні науки"

Відповідальний редактор – д. філол. н., проф. **Самойленко Г. В.**

Члени редколегії:

Арват Н. М. – д. філол. н., проф. НДУ ім. М. Гоголя;

Астаф'єв О. Г. – д. філол. н., проф. Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Бойко Н. І. – д. філол. н., проф. НДУ ім. М. Гоголя;

Ковальчук О. Г. – д. філол. н., проф. НДУ ім. М. Гоголя;

Левицький А. Е. – д. філол. н., проф. НДУ ім. М. Гоголя;

Михед П. В. – д. філол. н., провідн. спец. Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України та проф. НДУ ім. М. Гоголя;

Плющ М. Я. – д. філол. н., проф. НДУ ім. М. Гоголя та Київського педагогічного університету ім. М. Драгоманова;

Потапенко С. І. – д. філол. н., проф. НДУ ім. М. Гоголя;

Хархун В. П. – д. філол. н., проф. НДУ ім. М. Гоголя

Постановою ВАК України журнал включено до переліку наукових видань, публікації яких зараховуються до результатів дисертаційних робіт з філології (Бюлетень ВАК України. – 2011. – № 2. – С. 6).

Рекомендовано до друку Вченою радою
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
Протокол № 9 від 30.05.2013 р.

Наукові записки. Серія "Філологічні науки" (Ніжинський державний НЗУ університет імені Миколи Гоголя) / відп. ред. проф. Г. В. Самойленко. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2013. – Кн. 3. – 235 с.

Адреса видавництва університету: вул. Воздвиженська, 3/4,
м. Ніжин, 16600,
Чернігівська обл., Україна.

Тел.: (04631) 7-19-72
E-mail: vidavn_ndu@mail.ru
www.ndu.edu.ua

Верстка і макетування – **Н. О. Приходько**
Літературний редактор – **О. М. Лісовець**
Коректор – **А. М. Конівненко**

Підписано до друку **18.09.13**
Гарнітура Computer Modern
Наклад 100 пр.

Формат 60x90/8
Офсетний друк
Замовлення № **233**
Папір офсетний
Ум. друк. арк. 27,43
Обл.-вид. арк. 21,70

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя.
м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3/4
(04631)7-19-72
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2137 від 29.03.05 р.

© Ніжинський державний університет ім. М. Гоголя, 2013
© Г. В. Самойленко, відповідальний редактор, 2013

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАУКОВІ ЗАПИСКИ
Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя

Науковий журнал ○ Рік відновлення видання – 1996

Філологічні науки

Книга 3

2013 рік

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МОВОЗНАВСТВА

<i>Лучик А. А.</i> Українська лінгвістика XXI ст. у координаті зіставного методу дослідження.....	7
<i>Компанцева Л. Ф.</i> Принципи сугестивної лінгвістики в інтернетній комунікації.....	13
<i>Манакін В. М.</i> Особливості внутрішньої форми слова в аспектах зіставного мовознавства.....	21
<i>Войналович Л. П.</i> Модальність як багатоаспектна лінгвістична категорія.....	28
<i>Вишневецька Н. Ю.</i> Кліше як мовна одиниця: проблеми кліше в мовознавстві.....	33
<i>Коваль Л. М.</i> Формально-граматична парадигма складеного головного компонента безособового речення в українській мові.....	37
<i>Лисейко Л. В.</i> Стиль як лінгвістична категорія.....	44
<i>Терещенко Т. В.</i> Семантика локальних прийменників німецької мови <i>an</i> і <i>bei</i> – контрастивний аналіз.....	48
<i>Федоренко О. І.</i> Закономірності лексичної сполучуваності слів.....	53
<i>Антонова О. А.</i> Структурно-семантична характеристика прийменникових еквівалентів слова каузальної семантики у польській мові.....	56
<i>Байло Ю. В.</i> Особливості поняття “військовий термін” (семантичний аспект).....	62
<i>Гаращенко О. В.</i> Основні погляди на поняття партиципності.....	66
<i>Голіцина О. В.</i> Шляхи утворення фразеологічного значення мінімальної фразеологічної одиниці.....	70
<i>Макаровець Ю. В.</i> Дослідження іміджу публічної особи у лінгвістиці.....	75
<i>Мартиняк О. А.</i> Гетероосновні словотвірні синоніми в українській науково-технічній термінології.....	81
<i>Михайлова Є. В.</i> Етапи формування лексичного корпусу прикметника сучасної турецької мови (діахронічний аспект).....	86
<i>Роман В. В.</i> Функціонування лексичних запозичень у мові ЗМІ: соціолінгвістичний аспект.....	90
<i>Синяевская О. Е.</i> Патогенные неймы в сфере современной коммерческой номинации.....	95
<i>Швец Н. В.</i> Принципи і критерії розмежування типів мотивації у сучасній лінгвістиці.....	99
<i>Козіцька О. А., Давнюк С. В.</i> Сурядні сполучники як виразники приєднувальних семантико-синтаксичних відношень.....	103

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ КОНТРАСТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

<i>Ляшук А. М.</i> Семантична і формальна модифікація словникових одиниць української та англійської мов.....	107
<i>Кардаш Л. В.</i> До проблеми зв'язку категорій заперечення та протиставлення з іншими мовними категоріями.....	111
<i>Куранова С. І.</i> Прагмалінгвістичні особливості мовної особистості у діалогічному дискурсі (на матеріалі англійської та української мов).....	117

УДК 811.112.2'367.633

СЕМАНТИКА ЛОКАЛЬНИХ ПРИЙМЕННИКІВ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ *an* / *bei* – КОНТРАСТИВНИЙ АНАЛІЗ

Терещенко Т. В.

*Статтю присвячено пошукам єдиного значення прийменників **an** і **bei**, а також протиставленню їхніх значень. Варіативні контекстуальні значення / вживання цих прийменників розглядаються як реалізація їхніх абстрактних концептів значення. Порівняння цих концептів показує, що контекстуальне значення – локальне значення близькості – можна розглядати як концепт інтеграції між суб'єктами у випадку вживання прийменника **an** і як функцію присвоєння у випадку вживання прийменника **bei**.*

Ключові слова: концепт, функціональна прагматика, локальне значення.

*Данная статья посвящена поискам единого значения предлогов **an** и **bei**, а также противопоставлению их значений. Вариативные контекстуальные значения / употребления этих предлогов рассматриваются как реализация их абстрактных концептов значения. Сравнение этих концептов показывает, что контекстуальное значения – локальное значение близости – можно рассматривать как концепт интеграции между субъектами в случае употребления предлога **an**, и как функцию присвоения в случае употребления предлога **bei**.*

Ключевые слова: концепт, функциональная прагматика, локальное значение.

*The aim of the article is to find an invariable meaning of the prepositions **an** and **bei**, as well as to compare their meanings. The variable contextual meaning / uses of these prepositions are seen as a realization of their abstract constant concepts of meaning. The comparison of these concepts shows that the contextual meanings – the local meaning of proximity – can be explained as the concept of integration between entities in the case of the preposition **an** and as a function of assignment in the case of the preposition **bei**.*

Key words: concept, functional pragmatics, local meaning.

У статті розглядається та порівнюється семантика прийменників німецької мови *an* та *bei*, критично аналізується опис значення прийменників через локально-контекстуальні ознаки, такі як "близькість", "контакт", "розміщення предмета на поверхневій структурі" і т. д. При цьому не береться до уваги полісемія і ведуться пошуки уніфікованого значення, яке б залишалось сталим за усіх умов вживання прийменників. Тут йдеться про значення як про абстрактний ментальний концепт, як об'єкт вивчення функціональної прагматики. Функціональна прагматика як наука була заснована лінгвістами К. Еліхом і Й. Ребайном. Комунікація розуміється як мовленнєва діяльність, що є посередником ментальної діяльності. В межах цієї теорії В. Грісхабер аналізує прийменники як відносні засоби, функція яких полягає у процедурі визначення місця розташування об'єкта чи особи. У даному дослідженні робиться спроба виходу за межі дефініції цих прийменників як таких, для яких характерна процедура визначення місця розташування, з метою застосування процедури абстрактних відношень. Для виявлення цієї процедури необхідна абстракція називної процедури прийменника. Під процедурою називання розуміємо контекстуальне значення і з ним пов'язану конкретизацію реляційної процедури, або, інакше кажучи, абстрактного ментального концепту. Таким чином, абстрактний значеннєвий концепт прийменника реконструюється з контексту, а точніше, з контекстозалежної концептуалізації відношення.

Виявлення уніфікованого всеохоплюючого значення прийменників дозволить нам розуміти їх контекстуально диференційоване вживання. На цьому базується розуміння протиставлення абстрактних ментальних значеннєвих концептів прийменників *an* та *bei* і різниця у їх застосуванні. Труднощі правильного застосування прийменників *an* та *bei* стосуються саме розрізнення ментальних концептів, які в

певних випадках виявляються проблематичними, наприклад, коли концепт “близькість” як процедуру називання / конкретизації абстрактної реляційної процедури можна виразити за допомогою обох прийменників (*an* та *bei*). Тому вважаємо за необхідне сформулювати абстрактну реляційну процедуру з метою уточнення смислорозрізнавальних значень даних прийменників.

Когнітивний процес, згідно з яким локальні значення сприймаються метафорично, незручний для тих, хто вивчає німецьку, оскільки метафори орієнтовані на контекст і, відповідно, передають або однотипне значення, як, наприклад, “Nähe”, як значення прийменників *an* та *bei*, або, залежно від контексту, щораз інше. Це призводить до нагромадження метафоричних значень, що ускладнює розуміння відтінків певного значення. Реляційна процедура як абстрактний ментальний концепт забезпечує чітке розмежування значень прийменників у кожному їх використанні, не проводячи протиставлення метафор та інших когнітивних операцій.

У даному дослідженні відштовхуємося від прийнятої гіпотези, що простір являє собою структуровану базу мови. Таким чином, виразимо припущення, що ядерним значенням прийменників *an* та *bei* є їх локальне значення. Опис ядерного значення базується на тому, що необхідно встановити характерне геометричне розташування, на яке й опирається відповідний прийменник. Тому значення прийменника ототожнюється з геометричним зображенням.

У межах локалізованих моделей розрізняють варіанти за критерієм методу і суті опису, наприклад, локалізовано-топологічна модель Г. Вундерліха [8] чи А. Бекер [1], прототипно-семантична модель А. Герсковіч [5], локалізовано-функціональна модель М. Гервега [6], композиційна модель Й. Шрьодера [7], чи локалізовано-концептуальна модель К. Карстенсена [3]. В цій статті розглянемо переваги та недоліки існуючих моделей стосовно визначення значень прийменників *an* та *bei*.

В рамках локалізовано-топологічної моделі для опису прийменників використовуються такі геометричні параметри простору, як дистанція (близькість – віддаленість), форма і розмір (пряма – кут; поверхня – лінія – простір) і сфера (внутрішнє положення – зовнішнє положення; поле – периферія). Г. Вундерліх описує відповідні прийменники, використовуючи концепт “Nachbarschaftsregion” (сусіднє положення). Прийменники *an* та *bei* за цим критерієм вказують на зовнішнє оточення. Єдиною розрізнавальною ознакою виступає об’єм відносного об’єкта, який, проте, не може бути чітко окресленим і який не можна передати певною кількістю контекстуальних обмежень у формі властивостей об’єкта і його геометричних відношень. Такий опис зводиться до перерахування контекстів, що не вважається сприятливим для тих, хто вивчає мову. Доцільним вважається уточнення геометричного способу бачення, який пропонує А. Бекер [1]. Пропонується розрізнати між приналежністю до положення на краю (*an*), при цьому край фокусується, і належністю до периферії (*bei*). “Край” і “периферія” являють собою концепти простору, які інформують про положення, або точніше, про оцінку даних просторових конфігурацій об’єктів з точки зору мовця. Вони служать для підтвердження способів вживання прийменників – *an* позначає безпосередню близькість, яка передбачає контакт між об’єктами, на противагу прийменнику *bei*, що вказує на деяку дистанцію між об’єктами. Таким чином, варто говорити про концептуалізацію позамовної дійсності, що відіграє важливу роль при встановленні межі між застосуванням даних прийменників у тому разі, коли тема висловлювання (предмет мовлення) знаходиться у безпосередньому нульовому контакті щодо відносного предмета мовлення. При таких просторових відношеннях аналізованим прийменникам складає конкуренцію прийменник *neben*. Однак критерій просторовості як певної конфігурації недостатній для розрізнення значення прийменників, наприклад у реченнях *Die Zeitung liegt bei der Vase / Die Zeitung liegt an der Vase / Die Zeitung liegt neben der Vase*. *An* використовуємо тоді, коли газета і ваза знаходяться одна біля одної, тобто коли є контактне розташування. Можна говорити також про фокусування країв. *Bei* і *neben* використовуємо при “нульовому” контакті, відстань між об’єктами при цьому однакова. На противагу цьому, у реченнях *Das Auto ist am Bahnhof geparkt / Das Auto ist beim Bahnhof geparkt* критерієм вибору прийменника служить не лише розміщення, а й інші фактори, наприклад, функціональне

відношення *належність* / *неналежність* паркувального майданчика до території вокзалу.

За А. Бекер, ознакою розрізнення прийменників служить ступінь віддаленості (протяжність периферії), а саме *bei* вживається для позначення більшої дистанції між об'єктами, а *an* – для позначення меншої. Однак такий критерій не є однозначним для визначення значень прийменників, оскільки немає чітких даних для визначення величини об'єктів і протяжності периферії.

Тому на допомогу приходять локалістично-топологічна модель, яка передбачає наявність прототипного значення. Це найбільш частотне, найчастіше актуалізоване значення певного прийменника, яке не залежить від контексту і тому вважається основоположним для використання. Для *an* таким значенням є близькість теми висловлювання і відносного об'єкта, при цьому предмети мають контактне розташування і знаходяться на вертикальній площині відносно земної поверхні. Прототипне значення прийменника *bei* дещо складніше, оскільки воно занадто мало визначає локальну конфігурацію, тому відмежування непрототипного значення прийменника *an* і прототипного значення прийменника *bei* виявляється неможливим. Як приклад прототипного використання прийменника *bei* могла б розглядатись належність до периферії або розміщення поблизу, що виключає можливість контактного розташування. Так, наприклад, у реченні *Ein Stuhl steht am Tisch*, як і у реченні *Die Äpfel liegen beieinander / nebeneinander*, відстань між об'єктами маленька, не виключається навіть контакт між ними.

Через велику кількість контекстуальних ознак при описі прийменників проблематичною вважаємо і композиційну модель, запропоновану Й. Шрьодером. Значення прийменників описуються у ній з допомогою контекстуальних компонентів, які узгоджуються з багатьма геометричними параметрами, як, наприклад, "вертикально / горизонтально", "контакт / відстань" [7]. Розрізнення значень прийменників *an* та *bei* відбувається через вказівку на різні компоненти, що досягається завдяки різним контекстам функціонування. Таким чином, прийменникам приписуються семантичні ознаки контекстів. Подібно до теорій Д. Вундерліха і А. Бекер, цього не достатньо для чіткого розмежування вживання прийменників. Так, наприклад, у реченнях *Das Auto ist am Bahnhof / beim Bahnhof* геометричні ознаки не сприяють поясненню різниці вживання даних прийменників. Слід брати до уваги широкі, контекстуальні і одночасно функціонально чи концептуально обумовлені компоненти. Так, ми приходимо до висновку, що ознаки є довільними, тобто залежать від застосування у різних ситуаціях і контекстах.

Об'єднуючи теорію між локально-топологічною і концептуальною (когнітивною) запропонував К. Карстенсен. Це теорія мікроперспективності як локально-концептуальна модель. Важливу роль у ній відіграють просторові і концептуальні характеристики. *An* проектується на відносний об'єкт як обмеження (край), *bei* – як окремий цілий об'єкт.

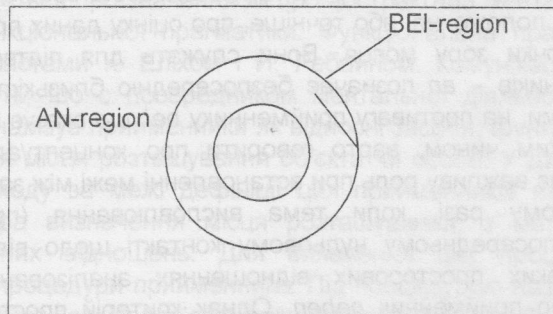

Рис. 1. Схема К. Карстенсена

Говорячи про мікроперспективність, мають на увазі перспективу мовця, яка визначає сприйняття мовцем позамовної дійсності. При цьому мовець зосереджує свою увагу у випадку вживання прийменника *an* на межі / краю об'єкта, відносно якого відбувається дія, а у випадку вживання прийменника *bei* – на цілому об'єкті. Тому у прикладі *Äpfel am Baum* увага зосереджена на тій частині дерева, на якій ростуть яблука, а у прикладі *Äpfel beim Baum* дерево сприймається як цілий окремий

об'єкт (*Äpfel liegen am Boden in der Nähe des Baumes*). Ці приклади не можна було б пояснити, опираючись лише на топологічну модель (визначаючи лише край або периферію), не беручи до уваги функціональний аспект відношень. Введення функціональної перспективи стає, таким чином, необхідною частиною опису прийменників. Функціональний аспект стосується концептуалізації об'єктів чи відносних предметів, наприклад, концептуалізація місця паркування як об'єкта, що відноситься до території вокзалу, при вживанні прийменника *an* у словосполученні *das Auto am Bahnhof* на противагу словосполученню *das Auto beim Bahnhof*, або концептуалізація готеля як бокової поверхні (*an*) чи як цілого об'єкта (*bei*) у словосполученнях *ein Parkplatz am Hotell ein Parkplatz beim Hotel*. Це може узгоджуватись з диференціацією стосовно віддалення об'єктів один від одного: концептуалізація готелю як бокової поверхні може реалізуватися в прямій близькості; його концептуалізація як цілого об'єкта має наслідком більшу віддаленість об'єктів один від одного. За М. Гервегом, вирішальним фактором при виборі прийменника вважаються прагматичні умови його функціонування [6]. Перевагами моделі мікроперспективності перед топологічним принципом є введення поняття концептуалізації простору, тобто функції певного геометричного положення об'єктів один відносно іншого. Таким чином, розрізняються застосування, які стосуються однакових або подібних геометричних положень об'єктів і які не можна описати лише з допомогою геометричних параметрів.

Підходящий метод опису прийменників пропонує П. Беднарський [2]. Він відмовляється від локально-реляційної процедури на користь загальної реляційної процедури. Ця процедура похідна від називної і відповідає полю символу, за К. Бюлером. Традиційно її розуміють як лексичне значення. П. Беднарський використовує при цьому етимологічно-функціональний підхід до аналізу прийменників. Реляційна процедура є, таким чином, ментальним концептом, спільним для усіх застосувань. Це є перевагою, оскільки при цьому меншими зусиллями, тобто без вказівки на незліченні контекстуальні ознаки, функціонально-прагматичні передумови або концептуальні зміщення, можна відокремити різні прийменники однієї мови і їх контрастивно описати.

Узагальнюючи, відзначимо, що центральним значенням прийменників слід вважати локальне значення, від якого похідними є інші значення тих чи інших прийменників. З одного боку, наслідком цього є велика кількість контекстуальних, концептуальних, серед них прагматично-функціональних значень (полісемія), з іншого боку, усі ці значення не можна систематизувати, вони варіюються залежно від ситуації використання. Зручною для лінгвістичного опису вважаємо моносемантичне розуміння прийменників. Таке розуміння можна презентувати у теоретичних рамках функціональної прагматики. Йдеться про відносну процедуру, в основі якої лежить мовна теорія К. Бюлера, а саме вчення про поле символу і поле знаку. Прийменники розглядаються у функціональній прагматиці як відносні засоби оперативного поля. У цьому полі відбувається процес мовного розвитку подій, тобто через оперативні процедури пропозиція включається у взаємодію. Стосовно прийменників, а саме їх локального застосування, це означає, що один об'єкт підпорядковується певним чином відносному об'єкту і останній отримує категоризацію. Такий процес В. Грісхабер сприймає як відносну процедуру. Він ділить об'єкти на класи поля сприйняття і поля представлення. Крім цього, він розрізняє прості і складні відношення, які здатні комбінуватися. Таким способом лінгвіст описує застосування локальних прийменників. Локально-реляційна процедура приводиться у дію ментальною діяльністю і відноситься лише до локальної сфери. Питання про реляційну процедуру прийменників в інших контекстах, як, наприклад, в темпоральному, модальному або каузальному, залишається відкритим. Через відокремлення локальної процедури навіть допускається розуміння локально-реляційної процедури як основного значення, від якого похідними є інші значення. Перевагою визначення локально-реляційної процедури прийменників є зменшення кількості контекстуальних ознак їх застосування, що є проблематичним передусім при контрастивному порівнянні мов, а також при порівнянні значень прийменників однієї мови. Однак розуміння значення прийменників як локально-реляційної процедури, за В. Грісхабером, не достатнє, коли говоримо про їх застосування у нелокальному значенні. У

подальшому перспективу досліджень вбачаємо у визначенні реляційної процедури дієслів, які керують даними прийменниками.

Література

1. Becker Angelika. Lokalisierungsausdrücke im Sprachvergleich. Eine lexikalisch-semantiche Analyse von Lokalisierungsausdrücken im Deutschen, Englischen, Französischen und Türkischen / Angelika Becker. – Tübingen, 1994.
2. Bednarsky Petr. Deutsche und tschechische Präpositionen kontrastiv – am Beispiel von an, auf, na / Petr Bednarsky. – Münster, 2002.
3. Carstensen Kai-Uwe. Räumliche Mikroperspektivierung und die Semantik lokaler Präpositionen / Kai-Uwe Carstensen // Räumliche Konzepte und sprachliche Strukturen. – Tübingen, 2000. – S. 237–261.
4. Grieshaber Wilhelm. Präpositionen als relationierende Prozeduren / Wilhelm Grieshaber // Grammatik und mentale Prozesse. – Tübingen, 1999. – S. 241–260.
5. Herskovits Annette. Language and spatial cognition. An interdisciplinary study of the prepositions in English / Annette Herskovits. – Cambridge, 1986.
6. Herweg Michael. Ansätze zu einer semantischen Beschreibung topologischer Präpositionen / Michael Herweg // Raumkonzepte in Verstehensprozessen. – Tübingen, 1989. – S. 99–127.
7. Schröder Jochen. Lexikon deutscher Präpositionen / Jochen Schröder. – Leipzig, 1990.
8. Wunderlich Dieter. Zur Semantik der lokalen Präpositionen / Dieter Wunderlich // Nach-Chomskysche Linguistik. – Berlin, 1985. – S. 340–352.